

Exact Sciences in Antiquity, New York 1970, s. 47; M. Götz, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1979, XIII/4, s. 335; Th. Heath, *A History of Greek Mathematics*, Oxford 1981, I, 178; Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1982, s. 55-56, 63; C. B. Boyer, *A History of Mathematics*, New Jersey 1985, s. 41; Gülrü Necipoğlu, *The Topkapı Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture*, Santa Monica 1995; a.mlf., "Plans and Models in Fifteenth and Sixteenth Century Ottoman Architectural Practice", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLV, Illinois 1986, s. 224-243; Muhammed Süveysi, "el-Eşkâlü'l-misâhiyye li-Ebi'l-Abbâs Ahmed b. el-Bennâ' el-Merrâküşi", *MMMA* (Küveyt), XXVIII/2 (1984), s. 491-520; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, "Risâletân fi 'ilmi'l-misâha li'bn Raqqâm ve İbnü'l-Bennâ'", *Da'vetü'l-haqq*, sy. 256, Rabat 1986, s. 39-47; Alpay Özdural, "Mathematics and Arts: Connections Between Theory and Practice in the Medieval Islamic World", *Historia Mathematica*, XXVII, California 2000, s. 171-201; İhsan Fazlıoğlu, "İrşâdu't-Tullâb ilâ 'ilmi'l-Hisâb [Hesap Biliminde Öğrencilere Kılavuz]", *Divân: İlmî Araştırmalar*, VII/13, İstanbul 2002, s. 315-340; H. Suter, "Hendese", *İA*, V/1, s. 426-428; C. Schirmer, "Mesâha", a.e., VII, 788-792; C. E. Bosworth - J. Burton-Page - P. A. Andrews, "Misâha", *EP* (İng.), VII, 137-140.

İHSAN FAZLIOĞLU

el-MESÂHİF

(bk. KİTÂBÜ'L-MESÂHİF).

MESÂHİF-i OSMÂNİYYE

(bk. MUSHAF).

MESÂİL

(المسائل)

Bir ilim dalının temellendirilmesi gereken konuları veya önermeleri.

Sözlükte "sormak, istemek" anlamına gelen *mes'ele* kelimesinin çoğulu olan *mesâil* "sorulan veya irdelenen şey" demektir. Bir ilim dalının ana unsurları arasında yer alan ve ilgilendiği konuları teşkil eden mesâil (Tehânevî, I, 688; Taşköprizâde, II, 151), İslâmî ilimlerin özellikle fıkıh ve kelâma dair eserlerinde yaygın biçimde kullanılan bir terimdir. Fıkıhta hem fetvaya konu olan hususlar hem de mezhep içinde veya mezhepler arasında tartışılan ve kesin bir sonuca bağlanamayan problemler mesâil kavramıyla ifade edilir. Hemen hemen bütün İslâmî ilimlerde kullanılan bu terim, eski ve yeni eser-

lerin adlarında da yer almakta, tek başına bir kitabın adı olduğu gibi genellikle eser isminin ilk kelimesini teşkil etmektedir. Bu tür eserlerin temel İslâm ilimleri yanında diğer alanlarda da kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar bazan sorulan sorulara cevap olarak yazılmış bazan da belli şahıs veya şehir isimlerine nisbet edilmiştir (meselâ bk. İbnü'n-Nedîm, s. 150). Mesele kelimesi, daha çok ilk teliflerde olmak üzere bir kitabın iç planında tekrarlanan başlık konumunda da görülmektedir. Bu hususta Ahmed b. Hanbel'in *el-Mesâ'il*'i, Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin *el-Mesâ'ilü'l-Bağdâdiyyât fi icâzi'l-Kur'an*'i, Ebü'l-Berekât el-Enbârî'nin *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf*'i, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-Mesâ'ilü'l-fıkhıyye ve Mesâ'ilü'l-îmân*'i, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mesâ'ilü'l-hamsûn fi usûli'd-dîn*'i ve Muhammed Arûsî Abdülkâdir'in *el-Mesâ'ilü'l-müştereke beyne usûli'l-fıkh ve usûli'd-dîn*'i örnek olarak zikredilebilir. Bazan da mesâil *el-Cevâbü'l-muhtâr li-mesâ'ili 'Abdilcebbâr* adlı eserde olduğu gibi bir âlimin görüşleri etrafında yapılan tartışmaları ifade etmek üzere kullanılmıştır (Sezgin, I, 79).

Kelâmda mesâil bu ilmin maksatları (makâsîd / bilinmesi amaçlanan problemler) demektir. Mesâilî temellendirmek için ihtiyaç duyulan bilgilere *vesâil* adı verilir ki bunlar daha çok delil olarak kullanılır. Bu bilgiler kelâm ilminin gelişme süreci boyunca kavramlaştırılmış ve birer önerme haline getirilmiştir. Tarihî süreçte değişikliğe uğramayan ve naslarda yer alan temel meseleler doğrudan doğruya kelâm ilminin ana konularını teşkil eder. Buna karşılık içtimaî, siyasî ve kültürel şartların etkisiyle bu ilme dahil edilen ikinci derecedeki mesâil ise etkilendiği şartların değişmesiyle değişebilir. Kelâmın aslî mesâilini İslâm dininde kesin naslarla sabit olan iman, ibadet ve amel alanına ilişkin ana ilkeler oluşturur. Bunlar kıyamete kadar değişmeyecek olan esaslardır. Bu mesâilî temellendirmeye yarayan her türlü beşerî bilgi *vesâil* konumunda olup kelâmın ilgi alanına girer, ancak *vesâil* kelâmın temel muhtevasının dışında kalır. Çünkü *vesâil* gelişen ve değişen bilgilere paralel olarak değişir, yerine yeni *vesâil* oluşturulur. Bu durum, sosyal bilimler ve fen bilimlerine ait bilgi veya teorilerin değişmesinin zorunlu bir sonucudur. Nitekim klasik kelâmda evrenin esasını teşkil eden maddenin bölünemeyen atomlardan oluştuğu kabul edilirken günümüzde atomun bölünüp ener-

jije dönüştürülmesiyle madde hakkındaki eski telakkiler ve buna bağlı olarak geliştirilen kanıtlar geçerliliğini yitirmiştir. Bilgilerin değişmesiyle Allah'ın varlığını ispat etmek için kullanılan fitrat, hudûs ve gaye delillerinin muhtevaları da değişmekte, bilgilerin açık ve kesin olmasına göre deliller arasında yapılan tercih sırası da farklılaşmaktadır.

Klasik kelâmda ilâhî sıfatlarla ilgili yorumların iman esası şeklinde kabul edilmesine karşılık yeni kelâm döneminde bu yorumlar birer sıfat teorisi olarak görülmekte ve Allah'ın madde üstü aşkın bir varlık oluşunu vurgulamalarına göre onlara geçerlilik atfedilmektedir. Kader meselesinde Allah'ın ilim, irade ve yaratma sıfatlarına dair eski yorumlarla insanın irade ve kudretine (istitâat) ilişkin yorumlar yeni yaklaşımlara paralel biçimde değişiklik göstermekte, bir taraftan kaderin varlığı kabul edilirken diğer taraftan insanın irade ve gücünün kendi fiilleri üzerinde etkisi bulunduğu dikkat çekilmektedir.

Nübüvve dair mesâil değişmemekle birlikte klasik kelâm literatüründe peygamberliğin en önemli kanıtı olarak genellikle hissî mucizelere ve bunların temellendirilmesi bağlamında cisimleri teşkil eden cüzlerin (atom) temel yapıları açısından birbirine benzerliği nazariyesinin yanı sıra varlık ve olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin zorunsuzluğu tezine ağırlık verilirken yeni kelâm döneminde hissî mucizelerin yerine akfî-mânevî mucizelere vurgu yapıp bilimsel yöntemle örtüşen sebep-sonuç ilişkisine önem verilmektedir.

Kıyamet âlâmetleri mesâilinde yer alıp âhir zamanda ortaya çıkacağı ileri sürülen *deccâl*, *ye'cûc* ve *me'cûc*, *dâbbetü'l-arz* gibi hususlar için kullanılan naklî delillerin bilgi değeri irdelenmekte ve bunlardan haber-i vâhidle nakledilenlerin geçersizliğine hükmedilmektedir. Yeni kelâmda kıyametin kopması konusu da mevcut kozmolojik düzenin bozulmasını öngören bilimsel verilere dayalı bazı ihtimallerle açıklanmaktadır. Klasik kelâmda âhîret akidesi daha çok âhîret merhaleleri çerçevesinde incelendiği ve fikrî temelleri üzerinde durulmadığı halde yeni kelâmda âhîret âleminin psikolojik açıdan temellendirilmesi daha önemli görülmektedir.

Klasik kelâmda mesâil büyük ölçüde ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'ıyyâta ilişkin konulardan ibaret olduğu halde yeni ke-

lârmda dini dışlama anlamındaki dünyevîleşme ideolojisinin zararlı etkilerinden İslâm dinini korumak ve yozlaştırılmasını engellemek amacıyla bireysel ve toplumsal davranışlara dair ana İslâmî ilkelere de zârûrât-ı dîniyye bağlamında kelâmın mesâilî arasına alınmaktadır. Modernleşme sürecinin başlamasından itibaren kaleme alınan kelâma dair yeni eserlerde bu tür konulara yer verilmesi bunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- et-Ta'rifât, "Mesâ'il" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 688; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 150; Seyfeddin el-Âmidî, *el-Mübîn* (nşr. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî), Kahire 1403/1983, s. 94; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aşkâ'id*, İstanbul 1966, s. 193-194; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 151; Abdüllatif el-Harpûtî, *Tenkihu'l-ke'lâm*, İstanbul 1327, s. 7; Müsâ Kâzım, *Külliyât-ı Şeyhülislâm Müsâ Kâzım*, İstanbul 1336, s. 289; İzmîrlî, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 7-8; a.mlf., *Muhassalü'l-ke'lâm ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 27; G. Makdisî, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, s. 111, 116; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 79; M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998, s. 145-152.

ADNAN BÜLENT BALOĞLU

MESÂLİH-i MÜRSELE

(bk. MASLAHAT).

el-MESÂLİK ve'l-MEMÂLİK

(المسالك والممالك)

Coğrafyaya dair bazı eserlerin ortak adı

(bk. EBÜ UBEYD el-BEKRİ;

İBN HAVKAL;

İBN HURDÂZBİH; İSTAHRÎ).

MESÂLİKÜ'L-EBSÂR

(مسالك الأبيصار)

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin

(ö. 749/1349)

İslâm ülkeleri coğrafyasına dair eseri.

Tam adı *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlik-i'l-emşâr* olan bu eserden önce de Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Ahmed el-Mervezî, İbn Hurdâzbih, İstahrî, Mühellebî, Ebü Ubeyd el-Bekrî ve Şerif el-İdrîsî gibi müellifler tarafından çeşitli coğrafya kitapları yazılmıştır. İslâm ülkelerini tanıtan bu eserler idarî, iktisadî ve tarihî konulara, bu ülkelerde yaşayan halkların durumlarına, örf ve âdetlerine de temas etmiş, bu arada hızla genişleyen İslâm coğrafyasında toplanan vergiler bakımından yöneticilere yardımcı olmuştur. Bu tür eserler seya-

hatnâmelere (rihle) alternatif teşkil eder. VIII. (XIV.) yüzyılda Cemâleddin el-Vatvât, Nüveyrî ve Kalkaşendî gibi müelliflerin ortaya koyduğu büyük ansiklopedik çalışmalarda bu konulara da değinilmekle birlikte tarih ve coğrafyaya ağırlık verilmesi bakımından ansiklopedik eserlerin en önemlisi İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Memâlikü'l-ebşâr*'ıdır. Kitap, daha sonra gelen Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâs*'ı gibi Makrîzî'nin *el-Hıta'*'ının da başta gelen kaynağını oluşturmuştur.

Önsözünde yazılış amacı "yeryüzündeki her şey hakkında kısa bilgiler vermek, her ülkeyi tanıtmak ve halkının sosyal durumunu anlatmak" şeklinde belirtilmektedir. Eserini iki ana bölüm halinde düzenleyen İbn Fazlullah el-Ömerî birinci bölümde kara ve denizleriyle yeryüzünü, ikinci bölümde ülkeleri ve oralarda yaşayan milletleri ele alır. Her iki bölüm kısımlara ayrılmıştır. Buna göre birinci bölümün birinci kısmı mesâlikin, ikinci kısmı memâlikin anlatımıdır. Kısımlar da sayıları beş ile on beş arasında değişen alt bölümlere taksim edilmiştir. Aynı şekilde dinler, dindarların inanç grupları ve tarih konularının yer aldığı ikinci bölüm dört kısma ayrılmıştır.

Mesâlikü'l-ebşâr genelde sadece tarih ve coğrafya bilimlerini içermekte ve Vatvât ile Nüveyrî'nin eserleriyle karşılaştırıldığında bilgi bakımından onlardan daha zengin olduğu görülmektedir. Öte-

yandan diğerleri gibi nakle dayanmayıp müellifin bizzat içinde bulunduğu dönemi yaşayarak anlatması onu birinci derecede kaynak eser durumuna getirmiştir. Aynı zamanda Memlûklü tarihi açısından önemli bir kaynak olan *Mesâlikü'l-ebşâr*, Memlûkler'in diğer ülkelerle kurdukları diplomatik ilişkileri de ayrıntılı biçimde anlatır. Eserin ikinci bölümünde kurrâlardan, hadis âlimlerinden, mutasavvıflardan ve müzisyen, şair gibi sanat adamlarından da bahsedilir.

Eserin en önemli nüshaları İstanbul kütüphanelerindedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Ayasofya, nr. 3415-3439), bir kısmı müellif hattıyla olan yirmi beş ciltlik nüsha Josef Horovitz tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır ("Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel [Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts]", *MSOS*, sy. 10 [1907], s. 43-44). Kitabın on yedi ciltlik kısmını içeren bir diğer nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (III. Ahmed, nr. 2797). Yine İstanbul başta olmak üzere çeşitli dünya kütüphanelerinde bazı ciltleri müellif hattıyla olan eksik yazmaları bulunmaktadır. *Mesâlikü'l-ebşâr* üzerinde birçok tanıtım, neşir ve tercüme çalışması yapılmıştır. Michele Amari, Haçlı ülkeleriyle ilgili bölümlerini İtalyanca çevirisiyle birlikte yayımlamış ("Al 'Umarî: Condizioni degli stati cristiani dell' occidente secondo una relazi-

Mesâlikü'l-ebşâr'ın I. cildinin ilk iki sayfası (TSMK, III. Ahmed, nr. 2797)

